

ARIKOĞLU, Ekrem (2014). “Orta Asya’nın Yunus Emre’si: Asan Kaygı”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014*. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.165-171 (<http://bilgelerzirvesi.org>).

Ekrem ARIKOĞLU*

ORTA ASYA’NIN YUNUS EMRE’Sİ: ASAN KAYGI

Ünlü Kazak bilim adamı, Şokan Valihanov’un adlandırılmasıyla “Göçmen Halkların Filozofu” Asan Kaygı, XIV-XV. yüzyıllarda tüm Kıpçak bozkırlarını dolaşmış bir Türk bilgesi, devlet adamı, filozofu, dervışı, şairidir. Onun büyüklüğü günümüzde Tatar, Kazak, Nogay, Karakalpak, Kırgız boylarının onu kendisine mal etme çabasıyla daha iyi anlaşılacaktır. Aslında o bütün bu Türk topluluklarının ortak bir değeridir. Asan Kaygı’nın şiirleri, özlü sözleri, onunla ilgili türetilmiş çeşitli efsane ve rivayetler yukarıda saydığımız Türk boyları içerisinde günümüzde de canlı olarak yaşamaktadır. İdil’de doğmuş, Kazak bozkırlarını gezmiş, kimi rivayetlere göre Isık Göl civarında vefat etmiştir. Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan’ın çeşitli yerlerinde mezarının bulunduğu ileri sürülmesi, onun halkın hafızasında canlı olarak yaşadığının göstergesidir.

Asan Kaygı, devrin devlet adamlarını gelecekteki tehlikelere karşı uyarırken Bilge Kagan gibidir. “Kaygı” veya “Kaygılı” lakabını; insanların, kurdun kuşun, böceğin kaygısını çektiği için halk vermiştir ona. Benzer şiirleri Türkçenin farklı lehçelerinde farklı seslere bürünerek dolaşır halk arasında. Ömrü toplumun sıkıntılarının nasıl giderilebileceğine dair bilgece düşünceler üreterek geçmiştir. Şiir, özlü söz, deyiş olarak günümüze ulaşan bu düşünceler, toplumun nasıl hareket etmesi gerektiği konusunda bugün de geçerli fikirler olarak varlığını sürdürmektedir.

Bu bildiride Asan Kaygı kısaca tanıtıldıktan sonra, onun Kırgızlar arasında yaşayan şiir, özlü söz, rivayetlerindeki hayat felsefesinden, insanlığa ve tüm yaratılmışlara bakış açısından bahsedilecektir. Bu şiirler ve felsefe, günümüzde Türkiye’de Yunus Emre şiir ve dünya görüşünün yaşaması gibi, Kazak, Kırgız, Tatar,

* Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi.

Nogay, Karakalpak boyları arasında canlı olarak muhafaza edilmektedir. Bildiriyle tüm Orta Asya'da çok iyi bilinen Asan (Hasan) Kaygı'nın Türkiye'de de tanınmasına bir nebze katkı sağlanmış olacaktır.

Giriş

Büyük Türk tarihinin sayfaları arasında yüzlerce devlet adamı, düşünür, şair, derviş vardır. Bazı düşünce adamları bütün Türk Dünyasında az çok tanınırken bazıları büyük coğrafyanın ancak bazı bölgelerinde bilinmektedir. Bu her zaman, diğer coğrafyalarda az bilinen düşünce adamlarının diğerlerinden daha az değerli olduğu anlamına gelmemektedir. Az bilinirliği, coğrafyanın genişliğine de bağlamak gerekir. Kıpçak coğrafyasının Tatar, Nogay, Kazak, Karakalpak ve Kırgızlar arasında çok tanınmış (yönetici, mütefekkir, şair, derviş, filozof, merhamet adamı) Asan Kaygı da özellikle Anadolu sahasında neredeyse hiç bilinmeyen büyük düşünce adamlarından biridir.

Asan Kaygı, Hayatı

Tarihi kaynaklarda Asan Kaygı'nın nerede ne zaman doğduğu ve nerede ne zaman öldüğü hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. 1330-1450 yıllarında yaşadığı, babasının Sabit adında bir seyyah olduğu söylenir. (Erkebayev, 2004: 100) İdil, Yayık ırmakları boyunda uzun zaman geçirdiği, Altınordu Hanı Canıbek'in yakın çevresinde bulunduğu, onun danışmanlarından biri olduğu şiirlerinden anlaşılmaktadır. Canıbek Hanın politikalarını beğenmeyerek onu tenkit eder. Asan Kaygı, Celbigen adlı devesiyle ömrü boyunca yer gezmiş, yurt görmüş, en güzel yaşanılacak yer aramıştır. İdil'den Kaşgar'a uzanan coğrafya'da ömrünün çoğunu Kazak bozkırlarında geçirmiştir. En sonunda Isık Göl civarında vefat ettiği ve kimsenin bilmediği bir yere defnedildiğine dair rivayetler vardır. Asan Kaygı kimi rivayetlere göre 125 yıl yaşamış ve bu uzun ömründe gezip gördüğü yerlerle ve hayatın her yönüyle ilgili bilgece şiirler söylemiştir. Bu şiirler bugün da Tatar, Nogay, Kazak, Kara Kalpak, Kırgız halkları arasında canlı ve yaygın olarak bilinmekte ve ağızdan ağza canlılığını sürdürmektedir.

Asan Kaygı, bilge bir düşünürdür. Söylediği şiir ve özdeyişlerde insan üzerine yoğunlaşır. Hangi şartlarda olgun insan olunacağı, olgun insanın yapmaması gereken davranışlar üzerinde sıkça durur:

Argımakka mindim dep,	Argımağa bindim diye
Artkı topton adaşpa.	Arkadaki topluluktan ayrılma.
Kününde özüm boldum dep,	Artık ben oldum diye
Menmensinip adaşpa.	Gururlanıp yanılma.
Artık üçün aytışıp,	Daha fazlasını isteyip,
Dostorun menen sanaşpa.	Dostlarıyla hesaplaşma.
İlimim curttan aştı dep,	İlmim yurttan aştı diye
Keneşsiz söz baştaba.	Danışiksiz söz söyleme.
Cenemin dep biröönü,	Yeneyim diye birini
Calgan menen koştobo.	Yalan ile işbirliği etme.

Kaygı, hayat yolunda kazandığı tecrübelerini aktarırken insanın zaman içerisinde ulaştığı olgunluk derecesi şiirine yansır. Aşağıya bir bölümünü aldığımız şiirde yaşanarak edinilmiş tecrübeye neyin kadrini kimin bileceği ele alınır:

Ar nerseni körgön biler,	Her nesneyi gören bilir
Alıs coldu cürgen biler.	Uzak yolu giden bilir,
At kadrın jöö cürüp,	At kadrini yaya yürüyüp
Bele eteği türgen biller.	Bele eteği kıvıran bilir.
Bul kadrın satkan biler,	Para kadrini satıcı bilir,
Tuz kadrın tatkan biler,	Tuz kadrini tadan bilir,
Tok kadrın aç biler,	Tok kadrini aç bilir,
Söz kadrın aytkan biler,	Söz kadrini söyleyen bilir,
Cöö kadrın baskan biler.	Yaya kadrini yürüyen bilir.
Soo kadrın ooru biler,	Sağ kadrini hasta bilir,
Zar kadrın ölgön biler,	Pişmanlık kadrini ölen bilir,
Mun kadrın küygön biler,	Acı kadrini yanan bilir,
Bar kadrın çok biler,	Varlığın kadrini yok bilir
Düynö kadrın tapkan biler,	Dünya kadrini bulan bilir
Tuugan kadrın bölüngön biler.	Akraba kadrini ayrılan bilir
Мал kadrın bölünген biler,	Mal kadrini bakan bilir
Külük kadrın sayapker biler,	Külük at kadrini seyis bilir
Kümüş kadrın zerger biler,	Gümüş kadrini kuyumcu bilir
Kuş kadrın mülüşkör biler.	Kuş kadrini kuşbaz bilir
El kadrın azgan biler,	Yurt kadrini kaybolan bilir
Er kadrın el biler.	Er kadrini halk bilir
Cer kadrın köçkön biler	Yer kadrini göçen bilir

Bulak kadının içken biler,	Pınar kadrini içen bilir
Ömür kadının öçkön biler.	Ömür kadrini geçen bilir
Han kadının kalk biler,	Han kadrini halk bilir
Zaman kadının tarıgan biler,	Zaman kadrini sıkışan bilir,
Başından ötüp körbögön,	Başından geçirip görmeyen
Caman, cakşını kaydan biler.	Kötüyü, iyiyi nereden bilir?

Devlet Adamı

Adam ölsö ölü, can ölböyt.	Adam ölse ten ölür, can ölmez.
Cakşının özü ölsö da, sözü ölböyt.	Güzelin kendi ölse de sözü ölmez.
Sabırdın tübü sarı altın,	Sabrın sonu sarı altın,
Sargargan ceteer muratka,	Sararan yeter murada
Sabırsız kalat uyakta	Sabırsız kalır utanca
Bay maktansa bir cuttuk.	Zengin övünse bir kıtlıklık,
Baadır maktansa bir oktuk.	Bahadır övünse bir okluk.
Ay kan, men aytpasam bilbeysin,	Ey Han, bey söylemesem bilmiyorsun
Aytkanıma könböysün.	Söylediğime kanmıyorsun.
Çabilip catkan kalkın bar,	Yan gelip yatan halkın var
Aymağın közdöp körmöysün.	Boyunu gözünle görmüyorsun
Kimiz içip kızarıp,	Kimiz içim kızarıp
Mastanıp, kızıp terdeysin.	Sarhoş olup terliyorsun.
Özündön başka kan joktoy,	Kendinden başka han yok gibi,
Kızmatçın catat içip-cep,	Hizmetçin yatıyor yiyip içip
Anı nege bilbeysin?	Onu niçin bilmiyorsun?
Katrın aldın karadan,	Hatun aldın halktan,
Ayrıldın kandık kaadadan,	Ayrıldın han töresinden,
ƏElge ege uul tappas,	Halka baş oğul doğurmaz
Ayrılır ata muraadan.	Ayrılır ata mirasından
Munu nege bilbeysin?	Bunu niçin bilmiyorsun?
Ay, Canıbek, oyloson,	Hey, Canıbek, düşünsen
Kıydı zaman bolboybu,	Zor zamanlar olmuyor mu
Munu nege bilbeysin?	Bunu niçin bilmiyorsun
Koş, aman bol, Canıbek.	Sağ salim ol Canıbek
Emi meni körböysün.	Şimdi beni görmüyorsun.
Adamzattın içinde,	İnsanoğlu içinde
İyrisi bolot tüz bolot.	Eğrisi var düzü var
Estüü bolso başçınar,	Akıllı olsa yöneticiniz

Karı da bolso çaşsınar.	Yaşlı da olsanız gençsiniz
Akılsız bolso başçınar,	Akılsız ise yöneticiniz
Muzdap turgan taşsınar.	Buz kesilmiş taşsınız

Düşünür, Feylesof

Asan kaygı ömrünün çoğunu devesinin üzerinde dolaşarak geçirir. Hayvanlar, yaratılış tabiat, yer su, evren, insanoğlu, insanlık, insanın vazifeleri, halkın ve yurdun yüceltilmesi, yönetici halk ilişkileri hakkında fikirlerini söyleyen bir filozoftur (KAEOK 2004). Gezip dolaşırken, görüp yaşarken edindiği fikirleri didaktik şiir haline getirerek halkın karşısında söyler:

Ar nerseni körgön biler,	Her nesneyi gören bilir,
Alıs coldu cürgen biler,	Uzak yolu giden bilir,
Düynö kadirin tapkan biler,	Dünya kadrini bulan bilir,
Tuugan kadirin bülüngön biler.	Akraba kadrini bölünen bilir.

Şair

Kalk aldında betteşip	Halkıyla yüzleşip
Kalış kebin aytpasa	Halis sözün söylemese
Kalk kamçısın çappasa	Halk kamçısını vurmasa
Çeçendikten ne payda?	Güzel konuşmaktan ne fayda
Curtka kayıra tiybesse,	Yurda hayrı değmese
Baylığından ne payda?	Zenginlikten ne fayda?
Eldin kamın cebese,	Halkın kamını çekmese,
Uluk aldı çıkpasa,	Büyük ünü çıkmasa
Uluu sözdön aytpasa,	Büyük söz söylemese
Akılmandan ne payda?	Akillikten ne fayda?
Kalkım kalkım debese,	Halkım halkım demese
Kalktın kamın cebese,	Halkın gamın çekmese
Han aldına çıkpasa,	Han karşısına çıkmasa
Kalış sözün aytpasa,	Halis sözünü demese
Başın katıp uktasa,	Başını uzatıp uyusa
Karıyadan ne payda?	İhtiyardan ne fayd?
Artımdağı kalganda	Ardımda kalanlara
Aytkan sözüm bir payda.	Söylediğim söz bir fayda.

Merhamet Adamı Derviş

Köldö cürgön konur kaz,	Gölde yüzen konur kaz
Kır kadırın ne bilsin!	Kır kadrini ne bilsin!
Kırda cürgön toodaktar	Kırda gezen deve kuşları
Suu kadırın ne bilsin!	Su kadrini ne bilsin!
Ayıldagı camandar	Köydeki kötüler
El kadırın ne bilsin!	El kadrini ne bilsin!
Köçüp konup körbögön,	Göçüp konup görmeyen,
Cer kadırın ne bilsin!	Yurt kadrini ne bilsin!
Köçsö kono bilbegen,	Göçse konabilmeyen,
Konso, köçö bilbegen,	Konsa göç bilmeyen
Akılına könbögön	Aklına inanmayan
Curt kadırın ne bilsin!	Yurt kadrini ne bilsin!

Asan Kaygı'nın sadece humanist olduğunu söylemek doğru olmaz. O, sadece insanlar değil canlı cansız bütün yaratılmışların kaygısını çeken bir merhamet adamıdır. Esasen "Kaygı, Kaygılı" lakabını da her şey için çektiği kaygıdan almıştır. Bir yaz günü yoğun dolu yağar. Kaz ördek uçamaz, mallar yer buzlarla kaplandığından otlayamaz olurlar. Kaygı, bu durumu görerek zararlı, zararsız, faydalı hemen bütün canlılar için onlara acıma duygusunu gösterdiği uzun bir manzume yazar:

Kuyruğu çok calı çok,	Kuyruğu yok yelesi yok,
Kumda tuulup, çöldö öskön,	Kumda doğup çölde büyüyen,
Kulan baykuş kantti eken?	Zavallı yıldı ne yaptı acaba?
Çımçıp alar cünü çok,	Üstünü örten tüyü yok,
Çınırarga ünü çok,	Bağırmaya sesi yok,
Boorunda butu çok,	Bedeninde ayağı yok,
Cılan baykuş kantti eken?	Zavallı yılan ne yaptı acaba?
Booru cerge cabışıp,	Bağrı yere yapışıp
Basa albagan balçaktap,	Yürüyemez balçaktan
Baka baykuş kantti eken?	Zavallı kurbağa ne yaptı acaba?
Kirerge eşigi çok,	Girecek kapısı yok,
Korgoloor teşigi çok,	Saklanacak deliği yok,
Konuz baykuş kantti eken?	Zavallı mayıs böceği ne yaptı acaba?

Kaynaklar

- Erkebayev, A. (2004) Kırgız Adabiyatının Az İzildengen Baraktarı, Bişkek, S.100-104.
- Kırgız Adabiyatı Entsiklopediyalık Oku Kuralı, *Memlekettik Til cana Entsiklopediya Borboru*, Bişkek, 2004 (KAEOK)
- Manas Entsiklopediya (1995), Tom 1, Bişkek, s. 101.
- Urstanbekov, B. U., Çoroyev, T.K.(1990). Kırgız Tarihi, Frunze, s.18.
- Абдраев, Azamat (2011) <http://www.super.kg/article/?article=11797>, No 459, 19-25 Avgust
- Turdugulov, A. (2005) Kırgız Klassikası, Bişkek, s. 138-147.
- Ünal, Fatih (2008) XV. Asır Türk Dünyasının Bozkır Filozofu, “Asan Kaygı”, *Erdem* 52, s. 245-260
- Zakirov, S. (1996) Kırgız Sancırası, Bişkek, s. 353-354.